

355.212.2(=914.99):159.9:616.89:616-079

PSYCHOLOGICKO-PSYCHIATRICKÉ ŠPECIFIKÁ POSUDZOVANIA CIGÁNSKÝCH BRANCOV

MUDr. Karol TURČEK, PhDr. Ján DANKO, CSc.
Psychiatrické oddelenie OÚNZ, Trebišov
(primár: MUDr. Karol Turček)

Cigáni tvoria u nás pomerne početnú etnickú skupinu, odlišujúcu sa od majoritnej populácie vo viacerých znakoch – historických, kultúrnych, ekonomických, psychologických a iných. Existujúci nesúlad medzi kodifikovanými normami majoritnej populácie a minoritných Cigánov, žijúcich s odlišným systémom noriem správania a uznávajúcich značne odlišnú hodnotovú hierarchiu s inferiornými preferenciami, zameranými prevažne na uspokojenie základných životných, pudových a primitívne hedonistických potrieb, tvorí neustále tenziu, ktorá musí byť neraz riešená právne.

Po celé stáročia žili Cigáni až doposiaľ na našom území značne izolovane, z rôznych dôvodov neboli akceptovaní a ani sami neprijímali vzorce správania od majoritného obyvateľstva. Aj v súčasnosti proces asimilácie a integrácie cigánskeho obyvateľstva je veľmi nerovnomerný, čo je zreteľne vidno v rôznych regiónoch našej republiky. Táto izolácia sa v psychike príslušníkov cigánskeho etnika prejavila špecifickou formou psychickej deprivácie – kultúrnou depriváciou, ktorá sa prejavuje špecifickým obrazom v oblasti schopností, emocionality, štruktúry osobnosti a sociálnej adjustácie.

Najpočetnejšia je cigánska populácia vo Východoslovenskom kraji a zároveň je tu aj všestranne najzaostalejšia. Jej populačný trend je v porovnaní s majoritnou populáciou akcelarový, a preto riešenie cigánskej problematiky bude z celospoločenského hľadiska z roka na rok závažnejšie.

V našej práci diskutujeme o niekoľkých aspektoch posudzovania cigánskych brancov, ktoré z pohľadu našej klinickej praxe nie sú dostatočne zohľadňované. Niektoré prístupy k tejto problematike sme už publikovali (8).

Výkon vojenskej základnej služby predstavuje zo psychologického hľadiska súbor špecifických záťaží, spojených o.i. s direktívnym režimom a značným obmedzením prejavov vlastnej vôle a voľného pohybu.

Neznalosť alebo nerešpektovanie špecifik cigánskeho etnika často vedie v praxi k nesprávnym diagnostickým a expertíznym záverom, ktoré vo svojom dôsledku spôsobujú viaceré problémy. V jednom extrémne se na výkon vojenskej služby nedostanú tí jedinci, ktorí majú predpoklady ju úspešne zvládnuť, naproti tomu povrchné rutinné vyšetrenie nemusí identifikovať také psychické handicap, ktoré predisponujú jedincov k rizikovému správaniu, a teda aj k možnosti mimoriadnej udalosti či k nezvládnutiu požiadaviek vojenskej služby v najširšom slova zmysle.

Na základe našich klinických skúseností i niektorých výskumov chceme poukázať na niektoré problémy posudzovania spôsobilosti k vojenskej službe u Cigánov.

Špecifiká diagnostiky schopností cigánskych brancov

Úroveň schopností limituje možnosť zvládnutia vojenských smerníc, predpisov a režimu vojenskej služby. Preto má zásadný význam z hľadiska diskutovanej problematiky. Treba si uvedomiť, že základnou podmienkou validity všetkých výkonových testov je určitá úroveň motivácie k výkonu, ktorá je implicitnou súčasťou našej majoritnej populácie. Tento predpoklad u sociálne znevýhodneného a kultúrne deprivovaného etnika často chýba. Cigánske deti a mládež inou hodnotovou orientáciou nie sú stimulované k výkonu v situáciách fiktívneho úspechu. Niektoré výskumy (9) poukazujú na fakt, že v systéme hodnotových orientácií cigánskych učňov východného Slovenska je hodnota „sebauplatnenie – úspech“ na 12., t.j. poslednom mieste zo zisťovaných hodnôt, v porovnaní s hodnotovým systémom necigánskych učňov, u ktorých táto hodnota je na 7. mieste, čo predstavuje signifikantný rozdiel na 1% hladine významnosti.

Táto odlišná úroveň motivácie v testovej situácii i v klinickom vyšetrení vôbec významne skresľuje výsledky. Rigidné zotrvávanie na štandardných postupoch zo strany psychológa alebo psychiatra môže viesť k závažným artefaktom.

Ďalšie výskumy upozorňujú na skutočnosť, že zaškolovanie a aj vyšetrovanie Cigánov sa robí v nematerinskom – cudzom jazyku. Štandardne používané testy nie sú adekvátne pre zisťovanie mentálnej zdatnosti Cigánov. Cigánski žiaci úplne zlyhávajú v oblasti abstraktno-názorovej. Veľké disproporcie boli zistené medzi dobrou schopnosťou Cigánov riešiť praktické životné situácie a abstraktným úsudkom, kde zlyhávajú (3, 4).

V rozpore s týmito zisteniami je bežná prax psychiatrických ambulancií OÚNZ, kde sa pri vyšetrovaní brancov rutinne používa Ravenova skúška, ktorá zachytáva len nonverbálnu zložku inteligencie. Je to snáď spôsobené aj faktom, že v bežnej praxi nie je čas a nie sú ani personálne možnosti pre komplexnú diagnostiku štruktúry mentálnych schopností.

Za kľúčový problém považujeme negatívnu motiváciu cigánskych brancov k výkonu vojenskej služby, a teda aj k výkonu vo vyšetrovacej situácii. Táto vyplýva predovšetkým z rozporu zo zaužívaného spôsobu života Cigánov a režimu vojenskej služby. Svedčí pre to diskrepancia medzi školskou anamnézou, úspešnosťou zapojenia sa do pracovného procesu a testovou výkonnosťou.

Emocionalita

V rámci cigánskeho etnika sú postoje k okolitému svetu tvorené viac emotívnou zložkou než kognitívnou, čo v expresívnych prejavoch môže byť majoritnou populáciou považované za patológiu.

Odlišné vzorce správania cigánskych brancov a vojakov nezriedka vzbudzujú u veliteľských orgánov obavy až z mimoriadnej udalosti, čo posilňuje tieto vzorce správania, a tak nadobúdajú účelový charakter. Z tohoto hľadiska sa javí ako neopodstatnené nevyužívanie výchovných a represívnych opatrení, včítane stíhania pre trestný čin vyhýbania sa vojenskej službe (v zmysle § 280 Trestného zákona). Naopak, praktizuje sa tendencia správanie problematických jedincov medicinizovať a psychiatrizovať tak, že zo strany veliteľských orgánov sa vytvára nátlak na zdravotnícku službu týchto jedincov preskúmať.

Štruktúra osobnosti

Široká paleta expresívnych prejavov Cigánov sa pri ich vyšetrovaní hodnotí často v zornom poli kritérií psychopatológie, čo v konečnom dôsledku vyúsťuje v príliš časté a neadekvátne stanovovanie diagnózy psychopatia. Nerešpektovanie sociokultúrnych zvláštností ontogenetického vývinu Cigánov takto vedie k diagnostickým artefaktom.

Klinický obraz pri bežnom ambulantnom vyšetrení často pôsobí dojemom simplexnej štruktúry osobnosti, čo sa aj veľmi často objavuje v diagnostických záveroch. V skutočnosti sa však jedná o dôsledok výchovy v málopodnetnom prostredí, s nedostatočnou stimuláciou k vývinovo vyšším hodnotám. Táto kultúrna deprivácia vyúsťuje v špecifickú hodnotovú orientáciu s preferenciou inferiorných hodnôt. Niektoré výskumy (2) potvrdzujú, že záujmy a záľuby Cigánov sú deficitné a chudobné.

Pri diagnostike osobnosti si preto treba uvedomovať, že odklon od normy majoritnej populácie ešte neznamená odklon od normy etnickej, preto diagnostika len na základe fenoménov často stigmatizuje vyšetrované osoby neprílehlavou psychiatrickou diagnózou. Takáto prax neúmerne zvyšuje percento neodvedených cigánskych brancov.

Sociálna adjustácia

Na kvalitu sociálnej adjustácie usudzujeme nepriamo z anamnestických dát, ktoré v podmienkach vyšetrovania brancov nie sú dostatočne objektivizovateľné, a vychádza sa z údajov vyšetrovanej osoby.

Ak znovu pripomenieme, že cigánsky bravec nie je často motivovaný pre výkon vojenskej služby, neprekvapuje, že ho nemožno považovať za zdroj objektívnych a presných informácií. Táto negatívna motivácia vedie k tomu, že bravec často prichádza na vyšetrenie „poučený“ o potrebe podania kumulovanej nepriaznivej anamnézy.

Z hľadiska sociálnej adjustácie je potrebné sa zameriavať na zisťovanie rizikových faktorov, ktoré umožňujú nepriamo prognózovať možnosti adaptácie vo vojenskom prostredí. Jedná sa predovšetkým o posúdenie scholaryty, zapojenia sa do pracovného procesu a kriminality.

V oblasti scholaryty treba opatrne posudzovať analphabetizmus, ktorý často vôbec nekorreluje s úrovňou mentálnych schopností a je vlastne prejavom sociálnej deprivácie. Z rovnakých dôvodov nemožno preceňovať ukončenie základnej školskej dochádzky v nižších ročníkoch. Na druhej strane náš školský systém, žiaľ, umožňuje postupovanie do vyšších ročníkov bez adekvátnych vedomostí a schopností. Preto nemožno mechanicky usudzovať z dosiahnutého ukončeného ročníka na úroveň vedomostí a schopností.

Ako negatívny prediktor pozitívnej sociálnej adjustácie treba hodnotiť aj pracovnú fluktuáciu, absentérstvo, parazitický spôsob života a migráciu po republike.

Na zvýšené riziko maladaptability Cigánov na vojenské prostredie poukazujú výsledky nášho sociometrického výskumu (1) sociálnej začlenenosti cigánskych žiakov na základných školách, kde sme v 5. a 6. ročníkoch zistili vysokú izoláciu Cigánov v rámci sociálnej štruktúry triedy.

Významnú oblasť v posudzovaní cigánskych brancov zaujíma analýza kriminálnej anamnézy. Niektoré

výskumy (5) ukazujú, že kriminalita Cigánov predstavuje špecifický problém kriminality mladistvých. Uvádza sa, že na celkovom počte Cigánov stíhaných pre trestné činy v roku 1985 v ČSSR sa najviac podieľali páchatelia vekovej skupiny 15–17-ročných a vekovej skupiny 18–19-ročných. Podiel Cigánov na celkovom počte mladistvých stíhaných pre trestné činy a prečiny bol v ČSR v roku 1985 15,2 % a v SSR 36,1 %. Mladiství Cigáni sa najčastejšie dopúšťajú trestných činov výtržníctva, lúpeže, pohlavného zneužívania a prečinov príživníctva.

Podobnú štruktúru trestnej činnosti mladistvých Cigánov zistili v okrese Trebišov za roky 1980–1985 aj naše výskumy (6). Násilná trestná činnosť medzi Cigánmi samotnými a mravnostné delikty bývajú oveľa frekventnejšie, než ako sú riešené orgánmi činnými v trestnom konaní, čo je spôsobené vyššou toleranciou týchto vzorcov správania u Cigánov. Preto značná časť trestnej činnosti Cigánov má latentný charakter. Významným prvkom delikvencie mladistvých Cigánov je kriminalita v rodine, s čím sa títo mladiství identifikujú.

Zisťovanie detského antisociálneho chovania v anamnéze možno považovať za jediný silný prediktor neskorších problémov z adaptácie (7).

Mechanické posudzovanie kriminality ako jedného z kritérií sociálnej maladjustácie je značne problematické, pretože kriminalita u Cigánov často plní funkciu iniciačného obradu vstupu mládenčov medzi dospelých. Táto pripomienka sa týka najmä posudzovania trestného činu pohlavného zneužívania. U cigánskeho etnika je sexuálny život iniciovaný oveľa skôr, než to pripúšťa právna norma. Tento jav, i keď je z právneho hľadiska nežiadúci a sankcionovaný, z hľadiska správania cigánskeho etnika predstavuje normu, preto ho nemôžeme hodnotiť formou psychologickej či psychiatrickej diagnózy.

Problematika klinického vyšetrenia

Neodmysliteľnou súčasťou klinického vyšetrenia je zber a hodnotenie anamnestických dát. Ich značnej časti sme sa už dotkli, preto sa k nim už nebudeme vracaf.

Ako sme povedali, negatívne motivovaný cigánsky branec často uvádza kumulovanú rodinnú záťaž. Jeho schopnosť podať takú obsírnú nepriaznivú anamnézu, a pritom aj množstvo príznakov, je v rozpore s jeho výsledkami v intelligenčnom teste. Nápadná je tiež zhoda udávaných aktuálnych ťažkostí u mnohých cigánskych brancov, ktoré možno zhrnúť najmä pod okruh polymorfnej vegetatívnej symptomatológie. Je zaujímavé, že podobná symptomatológia dominuje pri vyšetreniach Cigánov aj pre iné, najmä pracovne-posudkové účely. Ide predovšetkým o pocity slabosti, palpitácie, pocity hroziaceho odpadnutia – teda všeobecne o subjektívne, ťažko verifikovateľné príznaky (8).

Ďalším často uvádzaným údajom je oblasť nežiadúcich návykov. Dozvedáme sa tu o nadmernom poží-

vaní alkoholických nápojov, nadmernom fajčení a sniffingu. U Cigánov z nášho regiónu prevláda zneužívanie toluénu a lepidla Vulkán, ktoré sa často získavajú nelegálne. Udávaná kvantita zneužívaných látok však nekorešponduje s klinickým obrazom (8). Preto udávané množstvá požívaného alkoholu a zneužívaných látok možno vo viacerých prípadoch hodnotiť za účelové zveličovanie.

K zvláštnostiam cigánskeho etnika patrí aj odlišná sexuálna anamnéza. Zisťujeme tu popri včasnej iniciácii koitálnych aktivít aj veľmi skoré uzatváranie partnerských vzťahov, najmä vo forme spolužitia na spôsob druh – družka, čo predstavuje rizikový faktor možných útekov z vojenskej služby. Mnohí cigánski branci majú v dobe vyšetrenia aj deti, čo toto riziko potencuje.

Častým zisťovaným fenoménom pri ich vyšetrení je opakovaná demonštratívna suicidálna aktivita, najmä formou mnohopočetných rezných rán na typických lokalitách.

Pri komplexnom zhodnotení a uzavretí vyšetrenia cigánskeho branca je potrebné pečlivo zvážiť všetky nami vymenované faktory. V záujme skvalitnenia diagnostického a expertízneho záveru považujeme za nutné:

1. Dať k dispozícii vyšetrovaciemu tímu objektívne údaje vo forme osobného spisu branca a jeho zdravotnú dokumentáciu z miesta bydliska.
2. Vytvoriť kádrové, materiálne a časové podmienky pre posudzovacie činnosť na psychiatrických ambulanciách OÚNZ.
3. Do postgraduálnej výchovy psychológov a psychiatrov zahrnúť informácie o špecifikách diagnostiky a posudzovania Cigánov.

Záverom vyjadrujeme presvedčenie, že lepšie pochopenie špecifik cigánskeho etnika umožňuje demaskovanie agravačných a simulačných tendencií brancov i vojakov na jednej strane, na druhej strane zníži alibistické eliminovanie potencionálne problematických jedincov. Naše skúsenosti ukazujú, že dôsledným vyšetrením uznaní jedinci v neskoršom priebehu vojenskej služby simuláciou rôznych ťažkostí alebo účelovou suicidálnou aktivitou nezriedka úspešne manipulujú veliteľské a zdravotnícke orgány k ich prepusteniu z výkonu vojenskej služby. Táto skupina sa stáva „školiteľmi“ v podobných praktikách a posilňuje nežiaduce vzorce správania u cigánskeho etnika.

Súhrn

V práci sme poukázali na niektoré psychologicko-psychiatrické špecifiká posudzovania cigánskych brancov. Poukázali sme na zvláštnosti vyšetrovania a najmä hodnotenia anamnestických dát, na možnosti a formy agravačných a simulačných tendencií u cigánskych brancov.

O problematike diskutujeme z hľadiska diagnostiky schopností, emocionality, štruktúry osobnosti, sociálnej adjustácie a problematiky klinického vyšetrenia.

V závere práce uvádzame niektoré doporučená na skvalitnenie diagnostického procesu v záujme objektívnejšej expertíznej činnosti.

Literatúra

1. DANKO, J. – FURDOVÁ, B. – TURČEK, K.: Sociálna integrovanosť cigánskych žiakov v základnej škole. Referát na seminári Čs. sociologickej spoločnosti pri ČSAV „Integrace jako prevence kriminality Romů“, 16. 10. 1987, Praha.
2. FISCHEROVÁ, E.: Vplyv hodnotových systémov na vzrast delikvencie cigánskych detí a mládeže. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 15, 1980 č. 6, s. 515–527.
3. MEDVECKÁ, E.: Príspevok k otázke psychických porúch u Cigánov. [Atestačná práca]. ILF, Bratislava 1982.
4. OLEJÁR, F.: Formovanie psychických zvláštností výchovne zanedbaných detí. Bratislava, SPN 1972.
5. SALAJ, J.: Stav a vývoj trestnej činnosti Romů v ČSSR v letech 1981–1985. Referát na seminári Čs. sociologickej spoločnosti pri ČSAV „Příčiny, podmínky a možnosti prevence sociálně patologických jevů u romské populace v ČSSR“, 11. 11. 1986. Český Krumlov. In: Zborník zo seminára, Český Krumlov, 1986.
6. SAVČÁK, M. – DANKO, J.: Trestná činnosť cigánskej mládeže v okrese Trebišov. Čs. kriminalistika, 20, 1987, č. 2, s. 168–178.
7. ŠPITZ, J.: Možnosti predikcie duševní poruchy z dětství do dospělosti. Čs. Psychiat., 73, 1977, č. 5, s. 336–343.
8. TURČEK, K.: Niektoré expertízne problémy u cigánskej populácie. Referát na seminári Čs. sociologickej spoločnosti pri ČSAV „Příčiny, podmínky a možnosti prevence sociálně patologických jevů u romské populace v ČSSR“, 11. 11. 1986. Český Krumlov. In: Zborník zo seminára, Český Krumlov, 1986.
9. ŽIAKOVÁ, E.: Špecifiká systému hodnotových orientácií cigánskej učňovskej mládeže na SOU. In: Ihnacík J. a kol.: Psychologické poradenstvo a jeho podiel pri formovaní a výchove osobnosti socialistického človeka. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986, s. 383–387.

Kľúčové slová: Cigánski branci; Psychická deprivácia; Diagnostické artefakty; Sociálna maladjustácia; Agravácia; Simulácia.